

Eindtermen 2de en 3de graad secundair onderwijs

*Advies over het voorontwerp van decreet betreffende
de onderwijsdoelen voor de tweede en derde graad van
het secundair onderwijs en diverse andere verwante
maatregelen*

VLOR

Advies op vraag van Ben Weyts, Viceminister-president van de Vlaamse Regering en Vlaams minister van Onderwijs, Sport, Dierenwelzijn en Vlaamse Rand op 26/06/2020

Uitgebracht door de Algemene Raad op 27 augustus 2020 met eenparigheid van stemmen

Voorbereiding: werkgroep Modernisering einddoelen op 30 juni 2020, 17 augustus 2020, en 21 augustus 2020 onder voorzitterschap van Geert Schelstraete

Werden geconsulteerd: de Raad Secundair Onderwijs, de Raad Hoger Onderwijs en de Raad Levenslang en Levensbreed Leren op 20 augustus 2020.

Op 19 augustus 2020 had een overleg plaats met leden van de ontwikkelcommissies, de valideringscommissie, de Vlor en de SERV.

Dossierbeheerder: Roos Herpelinck

SERV

Adviesvrager: Ben Weyts, Viceminister-president van de Vlaamse Regering en Vlaams minister van Onderwijs, Sport, Dierenwelzijn en Vlaamse Rand

Adviesvraag: Voorontwerp van decreet betreffende de onderwijsdoelen voor de tweede en de derde graad van het secundair onderwijs en diverse andere verwante maatregelen

Ontvangst adviesvraag: 26 juni 2020

Decretale opdracht: SERV-decreet 7 mei 2004 art. 11 (overlegfunctie)

Goedkeuring raad: 28 augustus 2020

Contactpersoon: Mieke Valcke – mvalcke@serv.be

INHOUD

1 PROCESBESCHRIJVING VAN DIT ADVIESPROCES	3
1.1 SITUERING ADVIES	3
1.2 WAT GING VOORAF	3
2 WERKWIJZE VLOR – SERV	3
3 KERNBODSCHAPPEN VANUIT DE VLOR EN DE SERV	4
3.1 DE TOTSTANDKOMING VAN EINDTERMEN MIST EEN OVERKOEPELENDE BENADERING EN TUSSENTIJD OVERLEG	4
3.2 ADVIESPROCEDURES ERNSTIG NEMEN	4
3.3 EEN EVENWICHTIG, AMBITIEUS EN HAALBAAR VORMINGSPAKKET GARANDEREN	5
3.4 ARBEIDSMARKTGERICHTHEID GARANDEREN DOOR GOEDE INTEGRATIE VAN DE COMPETENTIES DE BEROEPSKWALIFICATIES	5
3.5 DOORSTROMING GARANDEREN DOOR VERNIEUWDE SPECIFIEKE EINDTERMEN	5
3.6 EINDTERMEN IN RELATIE TOT TWEEDEKANSLEERWEGEN IN HET LEVENSLANG EN LEVENSBREED LEREN	6
3.7 PLEIDOOI VOOR EEN GEDRAGEN EN REALISTISCH IMPLEMENTATIEPROCES	6
3.7.1 Nood aan evaluatie en monitoring	6
3.7.2 Leraren en schoolteams professionele groeikansen bieden	7
4 HET PERSPECTIEF VAN DE ONDERWIJSPARTNERS	7
4.1 STURENDE PRINCIPES VOOR EINDTERMEN KOMEN ONVOLDOENDE UIT DE VERF	8
4.1.1 Deze eindtermen zijn niet beperkt in aantal noch sober geformuleerd	8
4.1.2 Deze eindtermen reiken verder dan minimumdoelen	8
4.1.3 Eindtermen zijn niet het enige instrument om kwaliteit in onderwijs te verantwoorden	9
4.2 DE COMPLEXITEIT VAN HET GLOBALE KADER BLIJFT EEN PUNT VAN ZORG	9
4.3 ZOEKEN NAAR EEN BALANS TUSSEN AMBITIE EN HAALBAARHEID	9
4.3.1 Ambitieuze onderwijs, een gedeelde zorg	9
4.3.2 Haalbaarheid adequaat inschatten zowel voor de leerlingen als voor de onderwijsgeevenden	10
4.4 EINDTERMEN VOOR DE BASISVORMING	11
4.5 MONITORING	11

4.6	VERDERE UITROL VAN HET EINDTERMENDOSSIER	12
4.6.1	Deeltijds kunstonderwijs	12
4.6.2	Specifieke noden	12
4.6.3	Basisonderwijs	12
5	HET PERSPECTIEF VAN DE SOCIAALECONOMISCHE PARTNERS	13
	ONDERWIJSDOELEN SAMEN VORM GEVEN	13
5.1	INHOUDELIJK	14
5.1.1	Algemeen	14
5.1.2	Haalbaarheid en ambitie	14
5.2	BIJDAGEN	15
5.2.1	Digitale competenties, wiskunde, wetenschappen, techniek (STEM)	15
5.2.2	Burgerschap en Sociale relaties	16
5.2.3	Initiatief, ambitie, ondernemingszin, loopbaancompetenties	17
5.3	AANBEVELINGEN	17
5.3.1	Alle inzichten honoreren	18
5.3.2	De toekomst mogelijk maken	18
6	BIJLAGEN	20
	BIJLAGE 1: GOED OM WETEN OVER DE ONDERWIJSDOELEN	20
6.1	MINIMUMDOELEN	20
6.2	EINDTERMEN BASISVORMING	20
6.3	SLEUTELCOMPETENTIES	20
6.4	BOUWSTENEN	20
6.5	VAKKEN	21
6.6	TRANSVERSALE EN INHOUDELIJKE EINDTERMEN	21
6.7	SPECIFIEKE EINDTERMEN	21
6.8	CESUURDOELEN	22
6.9	ATTITUDINALE EINDTERMEN	22
6.10	FORMAT EINDTERMEN EN SPECIFIEKE EINDTERMEN	22
6.11	NA TE STREVEN OF TE BEREIKEN, AL DAN NIET OP POPULATIENIVEAU	23
6.12	ZELFSTANDIG OF MET ONDERSTEUNING?	23

1 Procesbeschrijving van dit adviesproces

1.1 Situering advies

De Vlor en de SERV ontvingen op 26 juni 2020 een adviesvraag m.b.t. de onderwijsdoelen voor de 2de en de 3de graad van het secundair onderwijs en diverse andere verwante maatregelen. De regering opteert, met een gezamenlijke advies aan zowel de Vlor als de Serv, voor een andere werkwijze dan voor de eindtermen van de eerste graad van het secundair onderwijs. Beide adviesraden wensen hun adviesrol in een belangrijke zaak als de onderwijsdoelen voor de toekomst ten volle te spelen. De Vlor en de SERV willen inclusief en kwalitatief onderwijs dat een stevige basisvorming biedt, voorbereidt op hoger onderwijs of op deelname aan de arbeidsmarkt en levenslang leren. Aantrekkelijke onderwijsdoelen moeten mee zorgen voor leerlingen die gemotiveerd zijn, zich veilig voelen op school én er uitgedaagd worden om het beste uit zichzelf te halen.

1.2 Wat ging vooraf

Het kaderdecreet tekent een beleidsproces uit waarin de ontwikkelcommissies en de valideringscommissie de centrale actoren zijn. Toch wijkt het voorstel dat voorligt, af van de teksten zoals gevalideerd.

In februari 2020 legde Ahovoks, procesbegeleider, een ontwerpdecreet voor aan de Vlaamse Regering met daarin de door de valideringscommissie gevalideerde eindtermen. Deze zijn opgesteld door de ontwikkelcommissies, samengesteld uit vertegenwoordigers van de koepels en de netten, leraren en experts (academici). De voorstellen zoals gevalideerd, leidden echter tot kritische vragen vanuit scholen over de haalbaarheid van de voorstellen. Dit bleek onder meer uit een bespreking in de plenaire vergadering van het Vlaams Parlement op 12 februari 2020. Het kabinet is ingegaan op de genoemde bezorgdheden en ontwikkelde in samenspraak met de onderwijsverstreckers een aantal aanpassingen aan de initiële voorstellen om de haalbaarheid te versterken. De memorie van toelichting schetst de aanleiding voor dit proces en de principes die bij deze oefening worden gehanteerd.

Er was geen terugkoppeling van de resultaten van die aanpassingen naar de ontwikkelcommissies.

Minister Weyts riep in de loop van juni 2020 een 'helikoptercommissie' bijeen die concludeerde (volgens de nota aan de Vlaamse Regering) dat zij de bezorgdheid van de onderwijsverstreckers deelt maar zich niet kan uitspreken over de bijsturing (de aangepaste teksten waren niet ter beschikking) waardoor het volgens de leden van de helikoptercommissie wenselijk bleek terug te koppelen naar de ontwikkelcommissies. De nota aan de Vlaamse Regering stelt dat dit geen optie is. De Vlor en de SERV worden samen om advies gevraagd en de Vlaamse Regering beveelt de Vlor en de SERV aan zich bij hun analyse te laten adviseren door afgevaardigden van de ontwikkel- en valideringscommissies.

2 Werkwijze Vlor – SERV

De Vlor en de SERV nemen de adviesvraag en de aanbeveling van de Vlaamse Regering ter harte. Zij organiseerden een overleg met een afvaardiging van de koepels en de netten die de principes achter de door hen voorgestelde wijzigingen konden toelichten en met een afvaardiging van de ontwikkel- en valideringscommissies. De Vlor en de SERV vroegen een schriftelijke insteek met de bezwaren van de experts en ervaringsdeskundigen uit het werkveld bij het voorstel van eindtermen goedgekeurd door de Vlaamse Regering en vooral wat hun alternatief voorstel is. De raden drukken hun waardering uit voor de bereidheid van de verschillende betrokkenen om aan het overleg, dat plaatsvond op 20 augustus, deel te nemen. Een verslag van dit overleg is terug te vinden als bijlage 2. De Vlor en de SERV voegen tevens de schriftelijke insteek van de deelnemers aan het overleg integraal bij dit advies.

Binnen de Vlor werd de eindredactie van het advies opgenomen door de werkgroep modernisering einddoelen met input van de raden Secundair Onderwijs, Hoger Onderwijs en Levenslang en Levensbreed Leren. In de SERV bereidde de commissie Onderwijs het advies voor. De beide raden spreken zich in dit advies uit over de versie van de eindtermen zoals voorgelegd door de Vlaamse Regering.

Het advies bestaat uit een gemeenschappelijk deel van de Vlor en de SERV samen en uit twee aparte delen waarin beide adviesraden eigen klemtonen leggen.

De beide raden spreken zich in dit advies echter uit over de versie van de eindtermen zoals voorgelegd door de Vlaamse Regering.

De delen 1, 2, 3 en 4 van dit advies zijn door de algemene raad van de Vlor goedgekeurd. De delen 1,2, 3 en 5 zijn door de SERV-raad goedgekeurd.

3 Kernboodschappen vanuit de Vlor en de SERV

3.1 De totstandkoming van eindtermen mist een overkoepelende benadering en tussentijds overleg

De beide raden stellen vast dat de verschillende actoren in het proces voor de totstandkoming van eindtermen zich uitstekend hebben gekwetend van de opdracht zoals die aan hen werd gegeven.

De raden stellen wel vast dat de overkoepelende benadering van het proces, bij voorbeeld door een overkoepelende commissie, moet worden versterkt. Het eindresultaat, over alle sleutelcompetenties heen, kon onvoldoende worden bewaakt. Ten tweede waren er geen tussentijdse terugkoppelingen (met inbegrip van tijd daarvoor) tussen de verschillende actoren in het proces.

De problematiek van de haalbaarheid voor leerlingen kon daarom pas volledig worden ingeschat op het einde van het proces, in de laatste rechte lijn naar de eerste principiële goedkeuring door de Vlaamse Regering. Hierdoor ontstond een grote tijdsdruk op het einde van het proces.

Beide strategische adviesraden pleitten daarom voor een grondige evaluatie van het beleidsproces dat leidde tot dit voorstel en tot bijstellingen ervan met het oog op volgende aanpassingen aan eindtermen.

Eerdere terugkoppelingen naar de strategische adviesraden (waar meer partners rond de tafel zitten) hadden eveneens haperingen op het einde van het proces kunnen voorkomen.

3.2 Adviesprocedures ernstig nemen

De adviesprocedures over eindtermen moeten nog maar eens onder zware tijdsdruk tot stand komen. Toch gaat dit om een bijzonder complex voorstel met ingrijpende gevolgen voor de tweede en de derde graad van het secundair onderwijs. Het advies van de strategische adviesraden biedt aan alle betrokkenen de kans om hun stem te laten horen bij een beleidsproces dat raakt aan de essentie van het onderwijs, ook voor de sociale partners een belangrijk maatschappelijk domein.

Daarenboven gaf de regering de raden de opdracht om te komen tot een gemeenschappelijk advies en in gesprek te gaan met de leden van de ontwikkelcommissies en de valideringscommissie.

Een adviesvraag midden een vakantieperiode maakt een degelijke aftoetsing van standpunten bij de mensen die de verschillende middenveldorganisaties vertegenwoordigen moeilijker.

De adviesraden zijn beiden van oordeel dat eindtermen niet het voorwerp van hoogdringendheid zouden mogen zijn. De raden begrijpen wel dat de tijd dringt voor de goedkeuring van de onderwijsdoelen (voor het eerste jaar van de 2de graad gaan ze in op 1 september 2021). Het is jammer dat door de korte adviestermijn niet meer tijd voor overleg met de afgevaardigden van de ontwikkelcommissies en de valideringscommissie kon worden genomen. Toch hebben alle onderwijsgeledingen, alle sociale partners en experts uit ontwikkelingscommissies en valideringscommissie dit engagement met heel veel inzet opgenomen.

De adviesraden worden ook pas helemaal op het eind van het ontwikkelproces om advies gevraagd.. De raden verwijzen naar herhaalde en dwingende vragen om een nieuwe procedure uit te werken. Deze garandeert dat een strategische adviesraad tijdig om advies gevraagd wordt op sleutelmomenten in het ontwikkel- en goedkeuringsproces.¹ Hierdoor kan er tijdig worden bijgestuurd en krijgen alle partners de mogelijkheid om op een relevant moment te reageren.

Relevante momenten zijn:

- Bij het uitwerken van de principes voor het ontwikkelproces;
- Bij de beoordeling van het resultaat van het ontwikkelproces vooraleer het naar het parlement gaat (huidig model);
- Bij het opzetten voor de evaluatieprocessen en de vertaling ervan in vernieuwde beleidsprocessen.

3.3 Een evenwichtig, ambitieus en haalbaar vormingspakket garanderen

De Vlor en de SERV benadrukken het belang van een evenwichtig, ambitieus en haalbaar pakket aan eindtermen voor alle leerlingen. De verschillende vormingscomponenten, met name basisvorming en waar relevant doorstroomgerichte, resp. arbeidsmarktgerichte competenties moeten samen een sterke inhoudelijke en toekomstgerichte vorming voor alle jongeren garanderen. Dit pakket moet hun handelingsbekwaamheid in het latere leven in al zijn aspecten mee garanderen. Beide raden onderschrijven het belang van een sterke basisvorming en specifieke vorming voor alle leerlingen. Dit moet leiden tot aantrekkelijke en motiverende doelen voor alle leerlingen.

3.4 Arbeidsmarktgerichtheid garanderen door goede integratie van de competenties de beroepskwalificaties

De Vlor en de SERV menen dat in het proces van de ontwikkeling van (toekomstige) onderwijsdoelen de beroepskwalificaties ten volle meegenomen moeten worden. Op die manier kunnen alle betrokkenen zich een totaalbeeld vormen van de onderwijsdoelen voor de dubbele en arbeidsmarktgerichte finaliteit en de haalbaarheid correct inschatten.

Er is in studierichtingen met dubbele en arbeidsmarktfinaliteit voldoende tijd en ruimte nodig om de basisvorming en de beroepskwalificatie te kunnen realiseren, 21ste-eeuwse vaardigheden bij te brengen en om duaal leren of andere vormen van werkplekleren mogelijk te maken.

3.5 Doorstroming garanderen door vernieuwde specifieke eindtermen

Voor het eerst sinds 1990, toen het concept eindtermen vorm kreeg, is de overheid erin geslaagd om eindtermen te ontwikkelen voor het geheel van de basisvorming en de doorstroomgerichte vorming (specifieke

---

¹ Het gaat onder meer om volgende adviezen: Vlaamse Onderwijsraad, Algemene Raad. [Nieuwe eindtermen voor de eerste graad van het secundair onderwijs](#), 27 september 2018; Vlaamse Onderwijsraad, Algemene Raad. [Samen vorm geven aan een geactualiseerd beleidskader voor eindtermen, leerplannen en kwaliteitstoezicht. Oriënterend advies](#), 8 oktober 2015; Vlaamse Onderwijsraad, Algemene Raad. [Advies over de conclusies van het participatief publiek debat over de eindtermen](#), 24 november 2016.

eindtermen) in het secundair onderwijs. Dit creëert duidelijkheid over de samenhang tussen eindtermen voor de basisvorming en de specifieke eindtermen en laat toe om de doorstroming naar het hoger onderwijs te objectiveren.

De adviesraden stellen vast dat het nieuwe concept voor de specifieke eindtermen op een vernieuwde manier kijkt naar de doorstroming naar het hoger onderwijs. De specifieke eindtermen zijn veel fijnmaziger ingevuld dan vroeger. Het doorstroomprofiel maakt een koppeling tussen een studierichting in het secundair onderwijs en de meest logische vervolgopleidingen. Zo konden wetenschapsdomeinen worden geselecteerd waarvoor specifieke eindtermen werden ontwikkeld. Op die manier is er een sterkere link tussen specifieke eindtermen en de opleidingen in het hoger onderwijs. De raden waardeert de duidelijkheid die de specifieke eindtermen scheppen over de mate waarin een leerling is voorbereid om door te stromen naar het hoger onderwijs. De specifieke eindtermen maken een brede oriëntatie mogelijk en laten leerlingen toe te proeven van bepaalde wetenschapsdomeinen.

De raden beklemtonen wel dat leerlingen zeker het recht en de reële mogelijkheid moeten behouden om na het secundair onderwijs andere keuzes te maken. Deze mogelijkheid om een studiekeuze te maken naar een richting in het hoger onderwijs die minder nauw aansluit bij de specifieke eindtermen in het secundair onderwijs moet echter te allen tijde haalbaar blijven. De omnivalentie van de diploma's uit het secundair onderwijs mag niet in vraag worden gesteld.

De raden pleiten ervoor dat het decreet een grondig evaluatieproces van de eindtermen inschrijft. De impact van de nieuwe specifieke eindtermen op de doorstroming naar het hoger onderwijs en op de omnivalentie van de diploma's secundair onderwijs zou onderdeel moeten zijn van dat evaluatieproces (zie punt 3.7.1.).

3.6 Eindtermen in relatie tot tweedekansleerwegen in het levenslang en levensbreed leren

De eindtermen voor de tweede en de derde graad van het secundair onderwijs vormen ook het kader voor het behalen van een diploma secundair onderwijs in het tweedekansonderwijs (Algemene vorming (ASO) of Aanvullende Algemene Vorming in combinatie met een beroepskwalificatie). De raden vragen de overheid om dringend in overleg te gaan met de actoren om de impact concreet in te schatten.

Hierbij worden enkele bezorgdheden meegegeven. Ook voor tweedekansleerwegen is een evenwichtig, ambitieus en haalbaar vormingspakket noodzakelijk. Los van het debat over ambitie, moeten de cursisten in staat blijven een gelijkwaardig diploma secundair onderwijs te behalen via het tweedekansonderwijs en dit binnen een haalbaar alternatief. Als er vragen zijn bij de haalbaarheid van de eindtermen voor leerlingen in het secundair onderwijs, dan vormt dit zeker voor cursisten in het tweedekansonderwijs een aandachtspunt. Ze hebben een ongewoon onderwijstraject gevolgd. Zij combineren leertrajecten vaak met beroepsactiviteiten en met de zorg voor een gezin.

3.7 Pleidooi voor een gedragen en realistisch implementatieproces

3.7.1 Nood aan evaluatie en monitoring

De raden bevelen de overheid aan om longitudinaal de effecten van de eindtermen op het onderwijs in al zijn aspecten te monitoren: de haalbaarheid, de mate waarin de vernieuwde basisvorming bijdraagt tot een stevig, toekomstgericht fundament voor leerlingen in de alle drie de finaliteiten, de impact op doorstroming en succes in het hoger onderwijs, de duurzame inzetbaarheid op de arbeidsmarkt, de verhouding tussen de verschillende vormingscomponenten van een curriculum (basisvorming, specifieke eindtermen en beroepskwalificaties) en

de impact op de ruimte voor scholen en voor leraren. Dit is des te belangrijker omdat de nieuwe structuur voor het secundair onderwijs beoogt om leerlingenstromen anders te oriënteren.

Er is nood aan verder overleg hoe, met welke instrumenten en wanneer de impact van de nieuwe eindtermen kan worden nagegaan. Het mag zeker ook niet leiden tot bureaucratische meetinstrumenten die een verhoogde planlast voor gevolg hebben.

3.7.2 Leraren en schoolteams professionele groeikansen bieden

De Vlor en de SERV vinden het cruciaal dat leraren en schoolteams de kans krijgen om deze nieuwe eindtermen in optimale omstandigheden uit te rollen in hun klaspraktijk. Een gedoogperiode bij het kwaliteitstoezicht door de inspectie is sowieso noodzakelijk. Zij pleiten zowel voor professionele ruimte als voor ondersteuning en nascholing.

De Vlor en de SERV bevelen aan om in de komende tijd ook een grondig debat te wijden aan de manier waarop aan de zorg voor haalbaarheid van eindtermen in het onderwijsveld kan worden tegemoet gekomen en hoe randvoorwaarden kunnen worden gecreëerd voor scholen en lerarenteams om de hoge ambities waar te maken.

4 Het perspectief van de onderwijspartners

Kernboodschappen

De Vlor is bezorgd over de haalbaarheid van het pakket eindtermen dat nu voorligt. De Vlor onderschrijft de vraag naar ambitie, naar handelingsbekwaamheid bij jongeren om duurzaam een persoonlijk en maatschappelijk leven uit te bouwen, door te stromen naar het hoger onderwijs en zich duurzaam te integreren op de arbeidsmarkt. Hij wijst er echter op dat eindtermen minimumdoelen zijn die niet als enig instrument kwaliteit en ambitie in onderwijs waarborgen. Kwaliteit en ambitie hangen nauw samen met gerichte keuzes en prioriteiten waardoor leerkrachten diepgaand op bepaalde leerinhouden kunnen ingaan.

Het is de vaste overtuiging van de Vlor dat het voorliggende pakket een substantiële verzwaring van de studielast genereert in alle studierichtingen uit het secundair onderwijs.

De Vlor stelt vast dat de complexiteit van het geheel van onderwijsdoelen blijkt uit de schriftelijke reacties van de experts en uit het overleg met hen. De reacties focussen bovendien op een reductie van de aanpassingen aan de eindtermen zonder een valabel alternatief te bieden vanuit de eindtermen van de gehele sleutelcompetentie, rekening houdend met haalbaarheid in relatie tot de beschikbare onderwijstijd. Het voorstel voor de eindtermen “Historisch Bewustzijn” (bijlage 7, 8, 9 en 10) werd het meest uitgewerkt en het erkent die zorg voor haalbaarheid. De Vlor vindt het daarom een waardevolle piste om in de eindtermen “Historisch Bewustzijn” de niet-prioritaire elementen te schrappen zodat er ruimte vrijkomt voor eindtermen over neo-kolonialisatie en imperialisme en over de complexe relatie tussen verleden, heden en toekomst.

Als ook het voorstel voor STEM (bijlage 6) op analoge wijze aangepast wordt in functie van haalbaarheid met oog voor de beschikbare onderwijstijd, adviseert de Vlor om het ook als een waardevolle piste te valideren. De Vlor heeft ook kritiek op het beleidsproces dat leidde tot het huidige voorstel. In het bijzonder op het gebrek aan overkoepelende sturing van het proces en tussentijdse terugkoppeling tussen de verschillende actoren. Dit doet geenszins afbreuk aan de algemene waardering voor het werk van de ontwikkelcommissies.

Ten slotte herhaalt de raad zijn bedenking geformuleerd in punt 3.2. en vraagt het werk van de strategische adviesraden ernstig te nemen. Er was nauwelijks tijd om tot een gedragen standpunt te komen over het complexe voorstel dat de Vlaamse Regering ons voorlegde.

4.1 Sturende principes voor eindtermen komen onvoldoende uit de verf

De Vlor herinnert eerst en vooral aan de sturende principes voor de ontwikkeling van eindtermen. De raad overloopt die in de punten hieronder. Hij vreest dat die niet zijn gerealiseerd in het eindresultaat zoals het nu voorligt, ondanks het zeer degelijke en grondige werk van de ontwikkelcommissies en de valideringscommissie.

4.1.1 Deze eindtermen zijn niet beperkt in aantal noch sober geformuleerd

Het kaderdecreet over de eindtermen geeft aan dat de eindtermen “een beperkt aantal sober geformuleerde, duidelijke, competentiegerichte en evalueerbare eindtermen zijn ... waar de aspecten kennis, vaardigheden, inzichten en indien van toepassing, attitudes aan bod komen”.

De voorliggende eindtermen zijn competentiegericht geformuleerd en ze zijn ook evalueerbaar. Ze omvatten kennis, inzichten en attitudes. In die zin beantwoorden ze aan twee van de hierboven opgesomde criteria.

Maar ze zijn geenszins beperkt in aantal of sober geformuleerd. Door de rigoureuze invulling van het vooropgestelde format, zijn nu eindtermen geformuleerd voor alle sleutelcompetenties, voor alle graden en nagenoeg voor alle bouwstenen. Daarbij zijn telkens ook kenniselementen, vaardigheden en attitudes geëxpliciteerd. Dat alles maakt het soortelijk gewicht van de eindtermen erg zwaar, zeker in vergelijking met de vroegere eindtermen. Dit leidt ook tot een grote mate van detaillering. Daarenboven moet dit groot aantal sterk uitgeschreven eindtermen voor de basisvorming worden vermeerderd met de eindtermen vervat in de specifieke eindtermen en de competenties vervat in de beroepskwalificaties.

4.1.2 Deze eindtermen reiken verder dan minimumdoelen

Het kaderdecreet bepaalt dat eindtermen minimumdoelen zijn die het Vlaams Parlement noodzakelijk en bereikbaar acht voor een bepaalde leerlingenpopulatie. Met minimumdoelen wordt bedoeld: een minimum aan kennis, inzicht, vaardigheden en attitudes, bestemd voor die leerlingenpopulatie. [...] De eindtermen moeten op populatieniveau worden bereikt. De eindtermen met betrekking tot bepaalde attitudes moeten bij de leerlingen worden nagestreefd.

De eindtermen reiken in hun geheel genomen verder dan minimumdoelen, ook al is er geprobeerd om met een beperkt aantal wijzigingen tegemoet te komen aan de zorg rond haalbaarheid. Ze worden nu geformuleerd voor alle leerlingen van een van de drie finaliteiten in het secundair onderwijs vanuit een generieke inschatting van een gemiddeld leerlingenprofiel. Maar tegelijk leidt deze keuze ertoe dat ze geen minimumdoelen zijn voor die “bepaalde leerlingenpopulatie”. We wezen al eerder op de druk naar volledigheid en gedetailleerdheid die voortvloeit uit het gebruikte format.² Dit leidt niet alleen tot zeer veel eindtermen maar ook tot eindtermen die een groot bereik hebben en zeer ingrijpend zijn. De eindtermen nieuwe stijl reiken ook ieder op zich veel verder en zijn inhoudelijk veel omvattender dan de eindtermen zoals ze tot nog toe werden geformuleerd.

Enkel waar eindtermen minimumdoelen zijn, hebben leraren een referentiepunt om in functie van diverse leerlingenprofielen te remediëren dan wel te differentiëren (verbreden of te verdiepen).

---

² Vlaamse Onderwijsraad, Algemene Raad. [Nieuwe eindtermen voor de eerste graad van het secundair onderwijs](#), 27 september 2018;

De Raad verzet zich ook tegen een louter kwantitatieve kijk op het aantal eindtermen. Gelet op de grotere impact van de eindtermen nieuwe stijl, heeft een optelofening geen zin.

4.1.3 Eindtermen zijn niet het enige instrument om kwaliteit in onderwijs te verantwoorden

De Vlor benadrukt dat kwaliteit in onderwijs en uitdagende curricula niet alleen door eindtermen worden gegarandeerd. De raad herinnert in dit verband aan de studie van prof. dr. Maarten Simons en prof. dr. Geert Kelchtermans over de functie van de eindtermen in het Vlaams onderwijs.³ Ze maakt duidelijk dat er van de eindtermen erg veel wordt verwacht én dat die verwachtingen tegenstrijdig zijn. 'Eindtermen kunnen geen multifunctioneel wondermiddel zijn.'

Ambitieuze onderwijs is geen kwestie van eindtermen alleen. Kwaliteit in onderwijs is het resultaat van een complex geheel van factoren zoals schoolbeleid, schoolcultuur, de pedagogisch didactische aanpak en het referentiekader onderwijskwaliteit. Dit naast de waaier aan instrumenten voor curriculumdesign zoals de schooleigen doelen, beroepskwalificaties, curriculumdossiers, cesuurdoelen, leerplannen en handboeken.

Daarom vraagt de raad dat de eindtermen voldoende ruimte laten en noodzakelijke variatie mogelijk maken. Zo kunnen de onderwijsinrichters binnen de grondwettelijke onderwijsvrijheid een kwaliteitsvol beleid waarmaken. Het behoort tot de sterktes van het Vlaams onderwijs dat de onderwijsgeevenden de ruimte krijgen om kwaliteitsvol onderwijs in te richten en dit gewaarborgd door de vrijheid van onderwijs. De raad is van oordeel dat deze eindtermen die ruimte onvoldoende waarborgen.

4.2 De complexiteit van het globale kader blijft een punt van zorg

De raad verwijst naar het punt 3.7.2.

De complexiteit van het onderliggende juridische kader en vooral van de operationalisering om eindtermen te formuleren (bouwstenen, taxonomie met beheersingsniveaus, ..) maakt het niet eenvoudig om deze eindtermen te gebruiken en te implementeren. Andere instrumenten voor curriculumdesign, waaronder leerplannen die de verschillende doelenkaders zullen integreren en die ook pedagogische en didactische handvatten kunnen meegeven, zijn daarom van cruciaal belang voor de implementatie van eindtermen in de schoolpraktijk. Ook de pedagogische begeleidingsdiensten spelen een belangrijke rol in het proces van communicatie en implementatie in de klaspraktijk.

De raad stelt vast dat het statuut van de transversale eindtermen opnieuw wordt aangepast en dit zowel voor de eerste als voor de tweede en de derde graad. Hij waardeert deze versoepeling omdat uit de praktijk van de eerste graad al gebleken is dat het onhaalbaar is om de betrokken transversale eindtermen in combinatie met alle inhoudelijke sleutelcompetenties te realiseren. Dit zorgt voor een grote verhoging van de studiedruk. De nieuwe regeling komt tegemoet aan deze zorg.

4.3 Zoeken naar een balans tussen ambitie en haalbaarheid

4.3.1 Ambitieuze onderwijs, een gedeelde zorg

De Vlor deelt de zorg van de samenleving om een hoog ambitieniveau te handhaven in het secundair onderwijs. Maar dat valt niet noodzakelijk samen met een groot aantal, sterk gedetailleerde eindtermen en zeker niet met een systeem waarin de overheid alles vastlegt.

---

³ Simons, M., Kelchtermans, G. & e.a. (2016). [De actuele werking en doeltreffendheid van de eindtermen als beleidsinstrument in Vlaanderen](#). Leuven: KU Leuven, p. 102-117.

Ambitie wordt eerder gediend door sobere, duidelijke, transparante eindtermen die het gevolg zijn van gerichte en duidelijke keuzes. Doelen met duidelijke prioriteiten garanderen veel meer dat leraren diepgaand en gericht werken aan een hoog beheersingsniveau van doelen door leerlingen dan dat een veelheid aan zeer gedetailleerde doelen dat doen.

4.3.2 Haalbaarheid adequaat inschatten zowel voor de leerlingen als voor de onderwijsgeevenden

De Vlor stelt vast dat er over de haalbaarheid van het hele pakket aan onderwijsdoelen een stevig maatschappelijk debat is en wordt gevoerd. De bekommernis over haalbaarheid is absoluut een terechte zorg. Dit is een gevolg van het ontbreken van een overkoepelende benadering en tussentijds overleg bij de ontwikkeling. De raden stellen vast dat de ontwikkelcommissies geen rekening konden houden met de totaliteit van de opleidingsonderdelen (basisvorming, specifieke eindtermen, beroepskwalificaties) noch met de reëel beschikbare onderwijstijd van de verschillende studierichtingen van een finaliteit. Ze hadden uiteraard geen zicht op het eindresultaat van de andere ontwikkelcommissies en de totale omvang van alle onderwijsdoelen (geheel aan eindtermen waar relevant aangevuld met beroepskwalificaties). De valideringscommissie valideerde de eindtermen op grond van de criteria uit het kaderdecreet. Haalbaarheid is daar geen onderdeel van.

De raad is bezorgd over de haalbaarheid van eindtermen, en dit om volgende redenen:

Globale haalbaarheid

- De eindtermen basisvorming worden geformuleerd voor 16 sleutelcompetenties die op hun beurt zijn opgesplitst in bouwstenen. Alle sleutelcompetenties zijn ingevuld en dit voor nagenoeg alle bouwstenen.
- In vergelijking met de vroegere eindtermen zijn vele vakoverschrijdende eindtermen geïntegreerd in de inhoudelijke en transversale eindtermen. Op zich is dit een meerwaarde. Maar als gevolg hiervan zijn die doelen te realiseren (en niet langer na te streven op schoolniveau) en leidt dit tot een hogere studiedruk.
- Er werden voor het eerst voor alle studierichtingen (met uitzondering van de arbeidsmarktgerichte finaliteit) ook specifieke eindtermen geformuleerd. Dit heeft zeker een meerwaarde maar leidt in nogal wat studierichtingen tot een nieuw en bijkomend pakket aan eindtermen. Naast de eindtermen moeten leerlingen in de opleidingen met een arbeidsmarktgerichte finaliteit en in opleidingen met dubbele finaliteit de doelen uit de beroepskwalificaties beheersen. Soms versterken de doelen elkaar, maar even vaak staan ze naast elkaar.
- De eindtermen zijn nu een weerspiegeling van wat wenselijk wordt geacht. Dit kan leiden tot spanning met betrekking tot haalbaarheid. In dat geval moet men een keuze durven maken tussen wat men noodzakelijk acht in relatie staat tot de beschikbare tijd.

Haalbaarheid in hoofde van de leerling

- De eindtermen moesten ontwikkeld worden zonder dat er een toetsing kon gebeuren aan de reëel beschikbare onderwijstijd voor leerlingen uit verschillende studierichtingen in dezelfde finaliteit. Die verschil naargelang de studierichting, maar de doelen blijven dezelfde. Hierdoor moeten sommige leerlingen eindtermen realiseren in minder onderwijstijd. Extra doelen realiseren in de basisvorming heeft trouwens een onmiddellijke impact op de onderwijstijd voor doorstroming c.q. de voorbereiding op de arbeidsmarkt.

Haalbaarheid voor leraren en schoolteams

Deze vaststellingen leiden ertoe dat de nieuwe eindtermen ook een sterke impact hebben op het dagelijkse functioneren van leerkrachten en schoolteams. De druk om meer doelen te realiseren (in vergelijking met de vroegere vakoverschrijdende eindtermen), de afstemming tussen transversale en inhoudelijke eindtermen, de druk op de onderwijstijd en vernieuwingen in de aanpak van de vakken zullen zeker voor de onderwijsgeevenden op de werkvloer sterk voelbaar zijn.

4.4 Eindtermen voor de basisvorming

De eindtermen voor de basisvorming, zoals goedgekeurd door de Vlaamse Regering, vormen de basis voor dit advies. De raad is bezorgd over de haalbaarheid ervan. Tegelijk is de raad bijzonder verontrust over het tijdschema voor de verdere uitwerking, de politieke goedkeuring en de implementatie van dit dossier. De vernieuwde eindtermen voor de 2de graad moeten ingaan op 1 september 2021 samen met de vernieuwde matrix voor het secundair onderwijs. Dit veronderstelt dat het politieke besluitvormingsproces wordt doorlopen, dat de curriculumdossiers, cesuurdoelen en leerplannen zijn afgewerkt, goedgekeurd en gecommuniceerd aan de scholen. Dit veronderstelt ten laatste dat de scholen en de lerarenteams deze veranderingen kunnen hanteren en integreren in hun pedagogisch en didactisch handelen. Er is geen tijd meer voorhanden om delen uit het voorgaande ontwikkelproces over te doen.

De Vlor merkt op dat in de voorstellen van de experts waardevolle en genuanceerde suggesties zijn opgenomen. De Vlor wil nog eens zijn grote erkentelijkheid uitdrukken aan de deelnemers aan het overleg van de Vlor en de SERV met leden uit de ontwikkel- en valideringscommissie.

De Vlor stelt vast dat de complexiteit van het geheel van onderwijsdoelen blijkt uit de schriftelijke reacties van de experts en uit het overleg met hen. De reacties focussen bovendien op een reductie van de aanpassingen aan de eindtermen zonder een valabel alternatief te bieden vanuit de eindtermen van de gehele sleutelcompetentie, rekening houdend met haalbaarheid in relatie tot de beschikbare onderwijstijd. Het voorstel voor de eindtermen “Historisch Bewustzijn” (bijlage 7, 8, 9 en 10) werd het meest uitgewerkt en het erkent die zorg voor haalbaarheid. De Vlor vindt het daarom een waardevolle piste om in de eindtermen “Historisch Bewustzijn” de niet-prioritaire elementen te schrappen zodat er ruimte vrijkomt voor eindtermen over neo-kolonialisatie en imperialisme en over de complexe relatie tussen verleden, heden en toekomst.

Als ook het voorstel voor STEM (bijlage 6) op analoge wijze aangepast wordt in functie van haalbaarheid met oog voor de beschikbare onderwijstijd, adviseert de Vlor om het ook als een waardevolle piste te valideren.

De raad dringt er nadrukkelijk op aan dat, als de Vlaamse Regering of het Vlaams Parlement nog aanpassingen willen doen, haalbaarheid het bepalende criterium wordt voor de oefening: het moet gaan over minimumdoelen die haalbaar zijn voor de hele leerlingenpopulatie van een bepaalde finaliteit.

4.5 Monitoring

De Vlor herhaalt het pleidooi uit het gemeenschappelijke deel van dit advies naar een monitoring van de impact van eindtermen. Voor een adequate inschatting van de haalbaarheid is dat noodzakelijk. Gecentraliseerde toetsen vormen voor dit breed haalbaarheidsonderzoek geen geschikt instrument.

4.6 Verdere uitrol van het eindtermendossier

4.6.1 Deeltijds kunstonderwijs

De Vlor vroeg al in een eerder advies naar de ontwikkeling van specifieke eindtermen voor het dko.⁴ Deze moeten worden beoordeeld in relatie met wat nu voorligt aan specifieke eindtermen voor het domein “kunst en cultuur”. Hierbij aansluitend herhaalt de Raad zijn vraag naar een verduidelijking van de koppeling tussen de studiebewijzen uitgereikt in het dko en de studiebewijzen uitgereikt in de andere onderwijsniveaus, in het bijzonder met het oog op het bewerkstelligen van een bijkomende tweedekansleerweg via het deeltijds kunstonderwijs.

4.6.2 Specifieke noden

De raad stelt vast het dringend nodig is om het debat te voeren over de onderwijsdoelen voor alle lerenden met specifieke noden. De raad bereidt hierover tegen eind september een advies voor.

4.6.3 Basisonderwijs

Komend schooljaar start de ontwikkeling van de nieuwe eindtermen en ontwikkelingsdoelen voor het basisonderwijs. De Vlor formuleerde in zijn advies van 10 juni 2020⁵ principes en aanbevelingen om mee richting te geven aan het kader waarbinnen de ontwikkelcommissie zal werken.

De eigenheid van het basisonderwijs vereist een geëigende benadering van de onderwijsdoelen. Die moeten vorm krijgen vanuit het potentieel van het basisonderwijs zelf: in functie van de eigen karakteristieken en specifieke finaliteit.

De Vlor formuleert in zijn advies negen principes die de ontwikkeling van de onderwijsdoelen voor het basisonderwijs moeten sturen:

- Het moeten minimumdoelen zijn en beperkt zijn in aantal en omvang;
- Een heldere en toegankelijke formulering is cruciaal;
- De set moet haalbaar zijn voor leerlingen;
- Het doel blijft kwaliteitszorg op organisatieniveau;
- Onderwijsdoelen moeten gelden voor alle scholen, ongeacht hun pedagogisch project;
- Het zijn doelen waar basisscholen voor alle kinderen, ongeacht hun beginsituatie, maximaal op inzetten;
- Het perspectief van het buitengewoon onderwijs en van de leerlingen met specifieke noden in het gewoon onderwijs moet van bij aanvang meegenomen worden;
- Aandacht voor het leer- en ontwikkelingsproces van kinderen is nodig;
- Ambitie is geen kwestie van onderwijsdoelen alleen.

De raad koppelt aan deze principes concrete aanbevelingen. Cruciaal is te werken met één ontwikkelcommissie voor het basisonderwijs. Die bewaakt de samenhang en de haalbaarheid van het pakket eindtermen. De raad pleit ook voor één set eindtermen op het einde van het basisonderwijs en verzet zich tegen het concept ‘basisgeletterdheid’ in het basisonderwijs. Het ordeningskader moet helder, eenduidig en eenvoudig zijn en aansluiten bij de eigenheid van het basisonderwijs. Het gebruik van bouwstenen is

---

⁴ Vlaamse Onderwijsraad, Raad Levenslang en Levensbreed Leren. [Advies over het voorontwerp van decreet betreffende het deeltijds kunstonderwijs](#), 27 juni 2017.

⁵ Vlaamse Onderwijsraad, Raad Basisonderwijs. [Vorm geven aan nieuwe onderwijsdoelen voor het basisonderwijs](#). Advies over principes en aanbevelingen voor nieuwe eindtermen en ontwikkelingsdoelen in het gewoon basisonderwijs, 10 juni 2020.

overbodig. De taxonomie van Bloom kan beter vervangen worden door een glossarium van (evalueerbare) werkwoorden.

De raad ziet de vernieuwing van de onderwijsdoelen als een kans om het basisonderwijs te versterken, rekening houdend met recente wetenschappelijke inzichten. Er moeten prioriteiten worden gesteld en er kan versoerd worden. Dat betekent nadenken over wat voor het basisonderwijs echt van belang is om vast te leggen als na te streven en/of te bereiken minimumdoelen en hierin evenwichtige keuzes te maken. De haalbaarheid van het pakket moet hierbij in het oog worden gehouden.

De raad herhaalt het belang van een grondig debat en overleg met alle stakeholders om tot een gedragen set onderwijsdoelen voor het basisonderwijs te komen.

5 Het perspectief van de sociaaleconomische partners

Onderwijsdoelen samen vorm geven

Krachtlijnen

- De SERV vindt dat het voorstel van decreet rekening houdt met de uitdagingen van de 21ste eeuw en met maatschappelijke ontwikkelingen en verwachtingen: de nood aan digitale competenties en mediawijsheid, het belang van wetenschappen, wiskunde én techniek, duurzaamheid, economische en financiële competenties, burgerschap en samenleven, mentale weerbaarheid en wendbaarheid, ondernemingszin en -schap, ...
- De SERV heeft oor naar de bekommernissen op vlak van haalbaarheid. Er is voldoende tijd en ruimte nodig om de basisvorming en de beroepskwalificatie te kunnen realiseren, 21ste eeuwse vaardigheden bij te brengen, om Duaal Leren en andere vormen van werkplekleren mogelijk te maken. De SERV heeft ook oor naar de vraag om een aantal aanpassingen terug te keren om coherentie te herstellen of om ook leerlingen in de arbeidsmarktgerichte finaliteit een brede basisvorming mee te geven. Voor de SERV gaat het om een goed evenwicht tussen algemene vorming, de competenties uit de beroepskwalificaties en de 21ste eeuwse vaardigheden.
- De SERV meent dat de leerlingen in de arbeidsmarktgerichte finaliteit een zeer verschillend profiel hebben. Sommigen onder hen hebben zeer bewust gekozen voor een arbeidsmarktgerichte opleiding en worden vandaag vaak niet voldoende cognitief uitgedaagd. Voor hen zijn ambitieuze eindtermen een must. Andere leerlingen hebben gemiddeld genomen een hogere kwetsbaarheid en hebben meer te leiden onder disrupties wat zich onder meer uit in een digitaliseringskloof, een burgerschapskloof, een vormingskloof. Ook deze leerlingen zijn gebaat bij een ambitieuze basisvorming en dienen vanuit het initieel onderwijs alle bagage mee te krijgen.
- De SERV clustert de bijdragen die de afgevaardigden van de ontwikkel- en valideringscommissies indienen voor het overleg in drie essentiële speerpunten, vanuit een sociaaleconomische invalshoek, nl. STEM en digitale competenties, Burgerschap en sociale relaties en Loopbaancompetenties (breed) en ondernemingszin. De SERV vraagt de Vlaamse Regering om de bijdragen grondig te bekijken en waar mogelijk te honoreren. De bijdragen rond STEM, Burgerschap en Sociale relaties en Loopbaancompetenties en ondernemingszin moeten voor de SERV volledig gehonoreerd worden. Het doel is coherente, aantrekkelijke, toekomstgerichte en uitdagende onderwijsdoelen voor alle leerlingen, in de drie finaliteiten.
- De SERV vraagt tenslotte nog aandacht voor enkele flankerende maatregelen met het oog op haalbaarheid: zij-instroom en duaal lesgeven bevorderen om nieuwe inzichten in te brengen; een meer gediversifieerde samenstelling van de ontwikkelcommissies; een blijvende inzet op innovatie in leervormen, op creativiteit en ondernemingszin bij leraren en andere onderwijsprofessionals en in de

onderwijsstructuren; overleg en overeenstemming met de sectoren over de integratie van de beroepskwalificaties en een ruime betrokkenheid van onderwijs- en werkpartners bij de evaluatie en de actualisering van de eindtermen.

De SERV geeft in dit deel van het advies eerst zijn inhoudelijke visie op de onderwijsdoelen, zoals die ook in eerdere adviezen vorm kreeg. De SERV gaat daarna in op de bijdragen die zijn geleverd voor het overleg tussen onderwijsverstrekkers, vertegenwoordigers van de ontwikkel- en valideringscommissies, Vlorgeledingen en sociale partners. De SERV voegt ze samen in drie clusters nl. STEM en digitale competenties, Burgerschap en Sociale relaties en Loopbaancompetenties en ondernemingszin. Tenslotte doet de SERV een aantal aanbevelingen voor beslissingen op korte termijn en om de toekomst vorm te kunnen geven.

5.1 Inhoudelijk

5.1.1 Algemeen

De SERV boog zich reeds eerder over de eindtermen. In de SERV-Platformtekst '*Vlaanderen 2030. Een uitgestoken hand*' van februari 2016 stelde de SERV vast dat

- er in de samenleving en op de arbeidsmarkt meer nadruk komt te liggen op complexe en coördinerende taken en op samenwerking en multidisciplinariteit;
- het belang van soft skills zoals creativiteit, initiatief, nieuwsgierigheid en verbeelding toeneemt;
- digitaal burgerschap en ICT-geletterdheid cruciaal zijn;
- ondernemerschaps- en ook werknemerschap aan belang toenemen wat inhoudt dat men zichzelf kan positioneren op de arbeidsmarkt, zich inschrijft in levenslang leren en zijn/haar vakmanschap onderhoudt door innovatiegerichtheid en verantwoordelijkheid als competenties te ontwikkelen.

In november 2016 bracht de SERV advies uit over de uitkomsten van het participatief publiek debat 'Van LeRensbelang'. Daarin stelde de SERV dat de onderwijsdoelen eindtermen moeten bevatten op vlak van sociale en maatschappelijke competenties alsook op vlak van loopbaancompetenties en levenslang leren. Onderwijsdoelen zetten ook in op een breed inzetbare technische kennis en beroepskennis.

De SERV is er dan ook erg over te spreken dat het voorstel van decreet rekening houdt met de uitdagingen van de 21ste eeuw en met maatschappelijke ontwikkelingen en verwachtingen: de nood aan digitale competenties en mediawijsheid, het belang van wetenschappen, wiskunde én techniek, duurzaamheid, economische en financiële competenties, burgerschap en samenleven, mentale weerbaarheid en wendbaarheid, ondernemingszin en -schap, ...

5.1.2 Haalbaarheid en ambitie

De SERV heeft oor naar de bekommernissen op vlak van haalbaarheid van de onderwijsverstrekkers. Er is voldoende tijd en ruimte nodig om de basisvorming en de beroepskwalificatie te kunnen realiseren, 21ste - eeuwse vaardigheden bij te brengen, om Duaal Leren en andere vormen van werkplekleren mogelijk te maken. De SERV heeft ook oor naar de bekommernissen van de experts die vragen een aantal aanpassingen terug te keren om bv. de coherentie te herstellen of om ook leerlingen in de arbeidsmarktgerichte finaliteit een brede basisvorming voor het leven mee te geven. Voor de SERV gaat het om een goed evenwicht tussen algemene vorming, de competenties uit de beroepskwalificaties en de 21ste-eeuwse vaardigheden.

Fundamentele vraag is: waar willen we leerlingen krijgen aan het eind van het secundair onderwijs, wat is het doel? Een aansluitende fundamentele vraag is: wat heeft het onderwijs nodig om dat te bereiken? Deze laatste vraag slaat ook op de gevalideerde set eindtermen voorgelegd in februari dit jaar. De SERV meent dat naast de eindtermen ook andere zaken een grote impact hebben op haalbaarheid. De SERV verwees ook in zijn vorig advies al naar stemmen uit het onderwijs dat de leerplannen en handboeken zeer uitgebreid zijn, wat zorgt voor een grote druk op de beschikbare onderwijstijd.⁶ Daarnaast hebben leraren ook een impact op de haalbaarheid door o.a. de pedagogisch-didactische (gedifferentieerde) aanpak die ze hanteren. Ook de organisatie van onderwijs (o.a. planlast) kan een rol spelen. De kwestie haalbaarheid, die voor de SERV breder gaat dan de onderwijstijd, moet dus ook in het verdere proces meegenomen worden.

5.2 Bijdragen

Wat de vergelijking tussen het voorstel van decreet en het voorstel van gevalideerde eindtermen voorgelegd in februari dit jaar betreft, valt het de SERV op dat de ambitie voor de arbeidsmarktfinaliteit gewijzigd is. De SERV meent dat de leerlingen in de arbeidsmarktgerichte finaliteit een zeer verschillend profiel hebben. Sommigen onder hen hebben zeer bewust gekozen voor een arbeidsmarktgerichte opleiding en worden vandaag vaak niet voldoende cognitief uitgedaagd. Voor hen zijn ambitieuze eindtermen een must. Andere leerlingen hebben gemiddeld genomen een hogere kwetsbaarheid en hebben meer te leiden onder disrupties wat zich onder meer uit in een digitaliseringskloof, een burgerschapskloof, een vormingskloof. Ook deze leerlingen zijn gebaat bij een ambitieuze basisvorming en dienen vanuit het initieel onderwijs alle bagage mee te krijgen zodat er in de toekomst voor hen minder nood is aan remediëring.

De vertegenwoordigers van de ontwikkel- en valideringscommissie hebben een schriftelijke insteek (vanaf hier: bijdrage) geleverd, in de meeste gevallen met een alternatief voorstel. De SERV is zeer te spreken over de bijdragen die de experts en ervaringsdeskundigen op een zeer korte tijd hebben geleverd. Geen enkele bijdrage vraagt een volledig terugdraaien van alle wijzigingen en komt tegemoet aan de bekommernis van haalbaarheid.

De SERV clustert de bijdragen in drie essentiële speerpunten, vanuit een sociaaleconomische invalshoek; gaat kort in op de bijdrage en legt de link naar (eerdere) standpunten van de SERV.

5.2.1 Digitale competenties, wiskunde, wetenschappen, techniek (STEM)

Sleutelcompetentie 4. Digitale competenties en mediawijsheid - Sleutelcompetentie 6. Wiskunde, exacte wetenschappen en techniek

De bijdragen (bijlagen 4, 5 en 6) vragen

- om de bouwsteen 'computationeel denken en handelen' in de dubbele finaliteit en de arbeidsmarktfinaliteit op te nemen en de basiskennis van programmeren op te nemen in de basisvorming. Computationeel denken en handelen garandeert de toekomstbestendigheid van de sleutelcompetentie 'digitale competenties'. Programmeren brengt de principes van computationeel denken het best in de praktijk. Deze competenties zijn belangrijk voor alle leerlingen; de eindterm kan theoretisch en abstract benaderd worden maar zeker ook vanuit de praktijk;
- om de grafen (6.17) en de cirkel (6.4) op te nemen in de basisvorming. De grafentheorie toont een ander beeld van wiskunde wat pedagogisch kansen biedt om een ander segment van de leerlingen te motiveren voor wiskunde. Discrete wiskunde (zoals de grafentheorie) is de wiskunde van de toekomst,

---

⁶ [Advies Eindtermen, 28 november 2016, pag. 9](#)

waarop artificiële intelligentie stoelt. Vlakke meetkunde komt slechts minimaal aan bod, nog meer schrappen is niet gewenst;

- om de integratie van STEM-onderdelen en de link met de maatschappelijke uitdagingen in alle finaliteiten op te nemen;
- om bepaalde basisbeginselen en inzichten van elektriciteitsleer in de basisvorming op te nemen omwille van het belang ervan voor zelfredzaamheid en duurzaamheid.

De SERV stelt in zijn digitaliseringsagenda dat Vlaanderen *werk moet maken van een vaardighedengarantie. Die moet verzekeren dat kinderen en volwassenen de nodige basisvaardigheden verwerven (incl. digitale basisgeletterdheid en zgn. '21st century skills') en zorgen voor onderwijskwalificaties en/of beroepskwalificaties die garanties bieden op functionele (digitale) geletterdheid, ook in het secundair onderwijs met arbeidsfinaliteit (BSO) en met dubbele finaliteit (TSO). Datageletterdheid, inzicht in algoritmes en privacygeletterdheid zijn slechts enkele voorbeelden van type geletterdheden die binnen een datagedreven samenleving steeds belangrijker worden. Het zijn sleutelcompetenties voor de toekomst.*⁷

De SERV stelt ook vast dat integratie een fundamenteel principe is van het STEM-beleid in Vlaanderen: *STEM binnen onderwijs is dus – voor alles – het samenbrengen van de diverse componenten van het letterwoord teneinde maatschappelijke en wetenschappelijke uitdagingen in samenhang te identificeren, onderzoekend op te lossen en erover te communiceren. STEM kan net zo goed starten bij een maatschappelijk vraagstuk, bij een technische realisatie of bij een wetenschappelijk kernbegrip. Maar altijd staan de brede samenhang tussen de STEM-onderdelen én de link met de maatschappelijke realiteit voorop.*⁸

5.2.2 Burgerschap en Sociale relaties

Sleutelcompetentie 1. Competenties op vlak van lichamelijk, geestelijk en emotioneel bewustzijn en gezondheid - Sleutelcompetentie 5. Sociaal-relatieve competenties - Sleutelcompetentie 7.
Burgerschapscompetenties met inbegrip van competenties inzake samenleven - Sleutelcompetentie 8.
Historisch bewustzijn

De bijdragen (bijlagen 7-10, 13 en 16) vragen het attitudinaal karakter van enkele eindtermen (1.15, 1.16 en 5.3 t.e.m. 5.6) inhoudelijk te maken zodat kennis en inzichten worden aangeboden. Het vermijden van grensoverschrijdend gedrag en pest- en uitsluitingsgedrag, het zoeken van hulp bij intra- en interpersoonlijke problemen en emotieregulering vragen die kennis en inzichten. De competenties m.b.t. burgerschap en samenleven vragen de nodige conceptuele kennis. Die bijdrage meent dat er geen onderscheid kan gemaakt worden in onderwijsdoelen over burgerschap en samenleven tussen finaliteiten: alle burgers worden verwacht om te gaan stemmen, alle werknemers ontmoeten diversiteit op de werkvloer (om maar twee voorbeelden te noemen).

De SERV meent dat jongeren de nodige handvaten moeten worden aangereikt om duurzame persoonlijke en interpersoonlijke relaties aan te gaan. Het tijdig kunnen zoeken van hulp, het vermijden en signaleren van grensoverschrijdend gedrag en op een verstandige manier kunnen omgaan met zowel eigen emoties als die van anderen zijn essentiële competenties in de wereld waarin we ons vandaag bevinden. Vlaamse jongeren scoren minder goed op vlak van mentaal welbevinden dan hun leeftijdsgenoten in onze buurlanden. Deze trend zet zich ook door eenmaal op de arbeidsmarkt. De SERV-leden stellen in contacten met jongeren vast dat ze wel degelijk interesse hebben in hoe de wereld om hen heen werkt. Politiek en historisch bewustzijn, burgerschap en kritisch denken zijn voor hen cruciale bouwstenen om zich respectvol te kunnen verhouden tot

---

⁷ 'De transitie naar een digitale samenleving Aanbevelingen en acties', SERV, 4 juli 2018, pag. 20-21

⁸ 'STEM-kader voor het Vlaamse onderwijs Principes en doelstellingen', DO&V, 2015

anderen in een steeds veranderende (internationale) context. De SERV stelt vast dat leerlingen (ook binnen de arbeidsmarktfinaliteit en de dubbele finaliteit) ambitieuze verwachtingen hebben ten aanzien van hun scholing om te kunnen functioneren in de samenleving.

5.2.3 Initiatief, ambitie, ondernemingszin, loopbaancompetenties

Sleutelcompetentie 1. Competenties op vlak lichamelijk, geestelijk en emotioneel bewustzijn en gezondheid - Sleutelcompetentie 11. Economische en financiële competenties - Sleutelcompetentie 15. Ontwikkeling van initiatief, ambitie, ondernemingszin en loopbaancompetenties

De bijdragen (bijlagen 12 en 18) vragen om initiatief en ondernemingszin en onderdelen van financiële en economische geletterdheid in alle finaliteiten en in de derde graad op te nemen. Initiatief, ambitie en ondernemingszin worden best transversaal behandeld want ze kunnen andere sleutelcompetenties versterken en ondersteunen.

De SERV sprak zich in eerdere adviezen positief uit over de keuze om te werken met sleutelcompetenties en de aandacht die daarin ging naar bv. ondernemingszin, creativiteit, initiatief, ... De SERV stelt vast dat de invulling van deze sleutelcompetenties voor de dubbele finaliteit en de arbeidsmarktfinaliteit eerder beperkt is of ontbreekt. De SERV benadrukt het belang van transversale en inhoudelijke onderwijsdoelen m.b.t. deze loopbaancompetenties (in brede zin) voor het in handen kunnen nemen van de eigen loopbaan, net vooral voor de leerlingen in de dubbele en de arbeidsmarktfinaliteit voor wie zelfstandig ondernemerschap (op termijn) vaak een loopbaandoel is.

De SERV meent dat zelfredzaamheid vandaag de dag belangrijk is. De competenties onder deze cluster dragen daar toe bij. De SERV benadrukte eerder het belang van een brede zelfreflectie en zelfregulatie om zoveel als mogelijk eigen en onderbouwde studie- en loopbaankeuzes te kunnen maken en de zelfredzaamheid te versterken. Eindtermen die aanmoedigen om te reflecteren over eigen sterktes (en zwaktes) worden dus best in de basisvorming opgenomen voor alle finaliteiten (en bv. niet alleen in de specifieke eindtermen voor de gedragswetenschappen). Maar ook het kunnen omgaan met eigen emoties (bv. faalangst), aangeven van grenzen (bv. bij burn-out) en het zoeken van hulp bij problemen (bv. vertrouwenspersoon, loopbaanbegeleiding, ...) zijn belangrijke loopbaancompetenties voor de toekomst.

Ondernemend onderwijs is een leidend principe van het Vlaamse (onderwijs)beleid: *'leerlingen en studenten ondernemend leren denken en handelen is een belangrijke uitdaging voor het onderwijs. Ondernemerschap wordt doorgaans uitsluitend geassocieerd met het starten en het runnen van een eigen zaak of onderneming, maar het is veel meer dan dat! 'Ontwikkeling van initiatief en ondernemerschap' is één van de 8 sleutelcompetenties voor voortdurend leren, zoals gedefinieerd door de Europese Unie. We definiëren ondernemerschap in brede zin zijnde: het vermogen van personen of groepen om waarde te creëren door ideeën om te zetten in acties. Deze gecreëerde waarde kan economisch zijn, maar ook cultureel, artistiek, sociaal of maatschappelijk.'*⁹

5.3 Aanbevelingen

Bij de beslissing over de onderwijsdoelen is voor de SERV doorslaggevend dat jongeren bij het verlaten van het secundair onderwijs beschikken over een stevig fundament zodat ze zich verder persoonlijk kunnen ontwikkelen, ze kunnen participeren aan en functioneren in de huidige en toekomstige, steeds veranderende samenleving en een waardige loopbaan kunnen uitbouwen, van bij de intrede op de arbeidsmarkt. Ook de competenties uit de beroepskwalificaties maken deel uit van dat stevig fundament. Leercompetenties

---

⁹ <https://www.vlaio.be/nl/andere-doelgroepen/ondernemend-onderwijs/wat-waarom-waartoe/ondernemend-onderwijs-wat-waarom>

verworven in het initieel onderwijs moeten blijvende ontwikkeling gedurende de loopbaan mogelijk maken. Onderwijsdoelen moeten toekomstgericht zijn zodat ze duurzame loopbanen bevorderen. Alle leerlingen, zeker ook de leerlingen in technische en beroepsgerichte opleidingen, moeten breed cognitief uitgedaagd worden en dat moet ook via die leerwegen of -methodieken die ze aantrekkelijk vinden: praktijkleren, stages, bedrijfsbezoeken, ... Dit versterkt hun handelingsbekwaamheid. Leren door te doen omvat alle handelingswerkwoorden uit de onderwijsdoelen: analyseren, begrijpen, toepassen, evalueren, creëren en begrijpen.

5.3.1 Alle inzichten honoreren

De SERV is er van overtuigd dat alle betrokkenen bij de opmaak van de verschillende versies van de onderwijsdoelen dat hebben gedaan vanuit de bekommernis om kansrijk onderwijs te kunnen bieden. De SERV meent dat het een betere optie was geweest om het nieuwe voorstel van eindtermen zoals het voor advies voorligt terug te koppelen naar de ontwikkel- en valideringscommissies, voorafgaand aan de eerste principiële goedkeuring door de Vlaamse Regering. Dit omwille van het intense traject dat samen is gelopen.

De SERV leert uit het overleg met de onderwijsverstrekkers dat de eindtermen in het ontwerp van decreet ambitieus blijven. De SERV is zeker voorstander van een ietwat minder academische verwoording van sommige eindtermen (belang van goede 'vertaling' in de handboeken). De SERV leert ook dat de ontwikkelcommissies, ondanks het ontbreken van een instrument om de haalbaarheid te meten, rekening hebben gehouden met de haalbaarheid qua tijd en met de haalbaarheid voor diverse profielen van leerlingen (studeerbaarheid). Wat dat laatste betreft vraagt de SERV om ook oog te hebben voor de grote diversiteit aan leerlingprofielen binnen de arbeidsmarktfinaliteit. De SERV is er ook van overtuigd dat veel leraren goed weten hoe ze leerinhouden op maat moeten vertalen naar individuele leerlingen. De SERV vraagt dat leraren ook de ruimte krijgen om dat te doen.

Rekening houdend met de haalbaarheid en het belang van consistentie en een stevige basisvorming voor alle leerlingen vraagt de SERV de Vlaamse Regering om de bijdragen die bij dit advies zijn gevoegd grondig te bekijken en ze waar mogelijk te honoreren. De bijdragen rond STEM en digitale competenties, Burgerschap en Sociale relaties en Loopbaancompetenties en ondernemingszin zoals geclusterd onder 3.2.2 moeten voor de SERV volledig gehonoreerd worden. Het doel is coherente, aantrekkelijke, toekomstgerichte en uitdagende onderwijsdoelen voor alle leerlingen, in de drie finaliteiten.

Het honoreren van de alternatieven kan ook het vertrouwen tussen onderwijsverstrekkers, experts, ervaringsdeskundigen, leraren en scholen en het beleid versterken. Zodoende telt Vlaanderen een breed scala aan onderwijsprofessionals die de rol van ambassadeur van de nieuwe eindtermen kunnen opnemen. Ondanks de hoogdringendheid van goedgekeurde eindtermen vraagt de SERV een vorm van terugkoppeling naar de ontwikkel- en valideringscommissies.

5.3.2 De toekomst mogelijk maken

De SERV vraagt tenslotte nog aandacht voor enkele flankerende maatregelen.

- Naast het belang van professionele groeikansen, (zie 3.7.2) wijst de SERV op de mogelijkheden die zijinstroom en duaal lesgeven bieden. Deze kunnen zorgen voor nieuwe en/of bijkomende inzichten om met de nieuwe eindtermen aan de slag te gaan.
- De SERV meent dat de ontwikkel- en valideringscommissie onder begeleiding van AHOVOKS goed werk hebben geleverd. Het verbeteren van de werking (zie 3.1) heeft voor de SERV ook te maken met een gedeelde zorg en verantwoordelijkheid voor een grotere gedragenheid bij leraren en scholen en een meer

gediversifieerde samenstelling van de ontwikkelcommissies om ook de stem van o.a. het beroepenveld te horen.

- De SERV vraagt de onderwijsverstrekkers dat ze de ruimte die de eindtermen voorzien om te remediëren, verdiepen en versterken op maat van de leerling (Memorie van Toelichting, pag. 3) ten volle benutten, als deel van een antwoord op de bekommernis van leraren en scholen dat de onderwijsdoelen voorbijgaan aan de verscheidenheid in profielen van leerlingen. De SERV vraagt om blijvend in te zetten op innovatie in leervormen en op creativiteit en ondernemingszin bij leraren en andere onderwijsprofessionals en in de onderwijsstructuren.
- De curriculumdossiers brengen alle onderwijsdoelen samen. Nauw overleg en overeenstemming met de sectoren over de integratie van de beroepskwalificaties in de curriculumdossiers kan bijdragen tot een samenhangend geheel van verschillende onderwijsdoelen dat bijdraagt tot haalbaarheid.
- De haalbaarheidsstudie (zie 3.7.1) moet voor de SERV effectieve oplossingsgerichte strategieën aanreiken. Het decreet over de onderwijsdoelen voorziet een periodieke screening op actualiteitswaarde. De SERV vindt een periodieke actualisering een zeer goede zaak zodat de link met veranderende maatschappelijke verwachtingen en evoluties in competenties blijft bestaan en het onderwijs gelijke tred kan houden met wijzigingen in onze complexe samenleving. De evaluatie van de eindtermen moet ook duidelijk maken hoe de nieuwe eindtermen het onderwijs hebben versterkt. Kwalitatief onderzoek, internationale metingen en benchmarking met andere landen zouden moeten aantonen dat we op belangrijke onderwijsindicatoren stappen vooruit zetten. Verschillende partners uit het brede werkveld, zowel onderwijs- als werkpartners, worden best bij zowel de actualisering als de evaluatie van de eindtermen betrokken.

Mia Douterlungne
administrateur-generaal Vlor

Ann Verreth
algemeen voorzitter Vlor

Pieter Kerremans
administrateur-generaal SERV

Danny Van Assche
voorzitter SERV

6 Bijlagen

Bijlage 1: Goed om weten over de onderwijsdoelen

6.1 Minimumdoelen

Eindtermen zijn minimumdoelen die het Vlaams Parlement noodzakelijk en bereikbaar acht voor een bepaalde leerlingenpopulatie. Met minimumdoelen wordt bedoeld: een minimum aan kennis, inzicht, vaardigheden en attitudes, bestemd voor die leerlingenpopulatie. Elke school heeft de maatschappelijke opdracht om de eindtermen met betrekking tot kennis, inzicht, vaardigheden en bepaalde attitudes bij de leerlingen te bereiken. De eindtermen moeten op populatieniveau worden bereikt. De eindtermen met betrekking tot bepaalde andere attitudes moeten bij de leerlingen worden nagestreefd.

6.2 Eindtermen basisvorming

Met de basisvorming worden de (niet-specifieke) eindtermen en attitudinale eindtermen bedoeld.

6.3 Sleutelcompetenties

De eindtermen worden ontwikkeld in functie van 16 decretaal verankerde sleutelcompetenties.¹⁰

6.4 Bouwstenen

Om de consistentie en coherentie van de eindtermen over de verschillende graden heen te bewaken, werden per sleutelcompetentie enkele bouwstenen afgebakend. Die bouwstenen¹¹ zijn generiek geformuleerd en dragen geen niveau in zich, maar geven een inhoudelijke richting aan voor de verschillende graden van het secundair onderwijs. De concrete invulling en het niveau worden in de eindtermen per stroom (1e graad) of finaliteit (2e en 3e graad) bepaald. Omwille van hun structurerend karakter werden ze als tussentitels opgenomen in de bijlagen van het decreet.

---

¹⁰ 1. Competenties op het vlak van lichamelijk, geestelijk en emotioneel bewustzijn en op vlak van lichamelijke, geestelijke en emotionele gezondheid, 2. Competenties in het Nederlands, 3. Competenties in andere talen, 4. Digitale competentie en mediawijsheid, 5. Sociaal-relatieve competenties, 6. Competenties inzake wiskunde, exacte wetenschappen en technologie, 7. Burgerschapscompetenties met inbegrip van competenties inzake samenleven, 8. Competenties met betrekking tot historisch bewustzijn, 9. Competenties met betrekking tot ruimtelijk bewustzijn, 10. Competenties inzake duurzaamheid, 11. Economische en financiële competenties, 12. Juridische competenties, 13. Leercompetenties met inbegrip van onderzoekscompetenties, innovatiedenken, creativiteit, probleemoplossend en kritisch denken, systeemdenken, informatieverwerking en samenwerken, 14. Zelfbewustzijn en zelfexpressie, zelfsturing en wendbaarheid, 15. Ontwikkeling van initiatief, ambitie, ondernemingszin en loopbaancompetenties, 16. Cultureel bewustzijn en culturele expressie.

¹¹ Voorbeeld. De bouwstenen van de sleutelcompetentie 'Digitale competentie en mediawijsheid' zijn: digitale media en toepassingen gebruiken om te creëren, te participeren en te interageren; computationeel denken en handelen; verantwoord, kritisch en ethisch omgaan met digitale en niet-digitale media en informatie.

6.5 Vakken

Het zijn de schoolbesturen (niet de overheid) die de verbinding maken tussen de eindtermen en de vakken of vakkenclusters. Ze kunnen de verbinding maken met individuele eindtermen, een volledige bouwsteen of een volledige sleutelcompetentie. Daarbij moet het wel duidelijk zijn welke leraar verantwoordelijk is voor de uitwerking en realisatie van welke eindtermen.

6.6 Transversale en inhoudelijke eindtermen

Eindtermen die transversaal zijn¹² krijgen maar hun waarde in samenhang met andere sleutelcompetenties en moeten dan ook gerealiseerd worden in samenhang met de inhoudelijke eindtermen van (minstens twee) verschillende andere sleutelcompetenties. Bijvoorbeeld een transversale eindterm, die gaat over het gebruiken van verklarende en oriënterende overzichten om informatie terug te vinden, kan worden gerealiseerd in samenhang met alle inhoudelijke sleutelcompetenties zoals ruimtelijk bewustzijn (gebruiken van legende in een atlas) of historisch bewustzijn (inhoudstafel van een geschreven bron).

De transversale eindtermen zijn dezelfde voor de doorstroomfinaliteit, de dubbele finaliteit en de arbeidsmarktfinaliteit. De inhoudelijke eindtermen kunnen verschillen per finaliteit.

De opbouw van het curriculum geeft schoolbesturen, schoolteams en leerkrachten vrijheid om doelen op verschillende manieren te combineren, maar tegelijk ook de verantwoordelijkheid om dat consequent te doen. De indeling in vakken of vakkenclusters is het domein van de schoolbesturen, schoolteams en leerkrachten. Dat geldt zowel voor de eindtermen met betrekking tot de transversale als met betrekking tot de inhoudelijke sleutelcompetenties.

6.7 Specifieke eindtermen

Specifieke eindtermen (SPET) bepalen enkel doelen die op het eind van het tweede leerjaar van de 3de graad in de doorstroomfinaliteit en dubbele finaliteit moeten worden bereikt bij de leerlingen. Ze zijn gericht op het (kunnen) aanvangen van hoger onderwijs. Het zijn de schoolbesturen die de verbinding maken tussen de SPET en vakken/vakkenclusters.

De specifieke eindtermen zijn ontwikkeld uit de kenmerkende onderdelen van een bepaald wetenschapsdomein.

Om o.a. de grote diversiteit aan talenten en interesses onder de leerlingen aan te spreken, werden zowel noodzakelijke als nuttige inhouden meegenomen in de ontwikkeling van de specifieke eindtermen. Zo zijn specifieke eindtermen voor wiskunde en wetenschappen noodzakelijk om door te stromen naar Ingenieurswetenschappen, terwijl specifieke eindtermen gedragswetenschappen niet noodzakelijk maar wel nuttig zijn om door te stromen naar Psychologie. Het onderscheid tussen noodzakelijke en nuttige inhouden was ook nodig om te kunnen differentiëren tussen alle studierichtingen die vastgelegd zijn in de matrix secundair

---

¹² Volgende sleutelcompetenties bevatten transversale eindtermen (aangeduid door de toevoeging 'transversaal' na de doelzin): 'Digitale competentie en mediawijsheid', 'Sociaal-relatieve competenties', 'Leercompetenties met inbegrip van onderzoekscompetenties, innovatiedenken, creativiteit, probleemoplossend en kritisch denken, systeemdenken, informatieverwerking en samenwerken', 'Zelfbewustzijn en zelfexpressie, zelfsturing en wendbaarheid', en 'Cultureel bewustzijn en culturele expressie'

onderwijs. Om per studierichting te kunnen vastleggen wat de noodzakelijke en nuttige inhouden zijn die in de specifieke eindtermen worden opgenomen, werd eerst een doorstroomprofiel opgemaakt. Dat doorstroomprofiel maakt een koppeling tussen een studierichting en de meest logische vervolgopleidingen.

6.8 Cesuurdoelen

Cesuurdoelen, enkel voor de tweede graad, worden afgeleid van de SPET voor de derde graad. Afhankelijk van de studierichtingen uit de derde graad die logisch volgen op de studierichtingen uit de tweede graad, worden inhouden uit de SPET opgenomen in de cesuurdoelen. Ze worden in een protocolakkoord tussen onderwijsverstrekkers en de overheid vastgelegd.

6.9 Attitudinale eindtermen

De attitudinale eindtermen zijn na te streven op populatieniveau in plaats van te bereiken. Er is geen verwijzing naar kennis of dimensies.

Ter illustratie:

- De leerlingen ontwikkelen een gezonde levensstijl. (attitudinaal)
- De leerlingen aanvaarden winst en verlies in beweging en sport.(attitudinaal)
- De leerlingen gaan respectvol en constructief om met individuen en groepen in een diverse samenleving (attitudinaal)

6.10 Format eindtermen en specifieke eindtermen

De kennis, dimensies en, indien van toepassing, de context en tekstkenmerken maken telkens integraal deel uit van de eindterm of de specifieke eindterm waarbij ze zijn vermeld. Deze bepaling is niet van toepassing op attitudinale eindtermen en attitudinale specifieke eindtermen.

Het is decretaal vastgelegd dat bij het ontwikkelen van eindtermen, kennis telkens geëxpliciteerd wordt. Een eindterm kan verschillende soorten kennis bevatten:

- feitenkennis: termen en elementen die actief gebruikt worden door de leerling bv. woordenschat
- conceptuele kennis: begrip en inzicht in classificaties, principes, theorieën en modellen bv. het onderscheid tussen een atoom en een molecule
- procedurele kennis: technieken, methoden en algoritmen om iets uit te voeren bv. het berekenen van vierkantswortels en derdemachtswortels
- metacognitieve kennis: zelfkennis en kennis over kennis om te reflecteren over zichzelf en het eigen leerproces bv. eigen gedachten en gevoelens

Een eindterm kan verschillende dimensies bevatten: een cognitieve dimensie, een affectieve dimensie en/of een psychomotorische dimensie. De affectieve dimensie heeft een ander statuut dan de cognitieve en psychomotorische dimensie. Aangezien de affectieve dimensie nauw aansluit bij attitudes en daarom moeilijk evalueerbaar is, is de affectieve dimensie van de eindterm niet te bereiken maar na te streven.

6.11 Na te streven of te bereiken, al dan niet op populatieniveau

Elke school heeft de maatschappelijke opdracht om de (specifieke) eindtermen op populatieniveau bij de leerlingen te bereiken. Een uitzondering hierop zijn een aantal attitudinale doelen die bij de leerlingen moeten worden nagestreefd. Die attitudinale doelen worden aangeduid met een ‘°’.

‘Op populatieniveau’ betekent dat het gaat om minimumdoelen die op systeemniveau voor de meerderheid van de leerlingen haalbaar moeten zijn. Om na te gaan of dit gerealiseerd wordt, zijn er peilingsproeven.

6.12 Zelfstandig of met ondersteuning?

Tenzij het expliciet anders is vermeld, wordt een eindterm door de leerling zelfstandig gerealiseerd. Natuurlijk zal de leerling tijdens het leerproces ondersteund worden. Maar op het einde van de rit wordt verwacht dat de leerling de eindterm zelfstandig kan uitvoeren. Als de leerling een eindterm niet zelfstandig moet realiseren zal in de doelzin of in de context vermeld staan welke ondersteuning mogelijk is bv. met visuele ondersteuning of aan de hand van een stappenplan.